

SZEMLE

Rovatunkban ezúttal – a szokásostól kissé eltérő módon – nem néhány könyvet, hanem öt ismert nemzetközi folyóiratot mutatunk be az olvasónak. A recenzensek ehhez egy-egy kiválasztott lap 2000 óta megjelent számait tekintették át, s azok szerkezete, a közölt tanulmányok tartalma alapján igyekeztek minél hübb képet festeni a folyóiratok irányultságáról, „filozófiájáról”. További célként lebegett szemük előtt, hogy néhány részletesebben is tárgyalt példán keresztül ráirányítsák a figyelmet a külföldön jelenleg kurrens témákra, tájékozódást nyújtsanak a nemzetközi szakirodalomban a hazai olvasó számára. A kiválasztott lapok három nagy nyelvterületet fednek le: az angolt, a franciát és a németet. Egy brit (a *British Journal of Sociology of Education*), két egyesült államokbeli (a *European Education* és a *Comparative Education Review*), egy francia nyelvű belga (az *Éducation et Sociétés*) és egy német folyóiratot (*Zeitschrift für Pädagogik*) találunk közöttük, melyek ismertetését is ebben a sorrendben közöljük. Az érdeklődők figyelmét felhívjuk arra, hogy a tárgyalt amerikai lapok teljes terjedelmükben elérhetők az EBSCO-adatbázison keresztül, a többinek csak az abstractját olvashatjuk az egyes honlapokon.

A BRITEK SZERINT A VILÁG – A BRITISH JOURNAL OF SOCIOLOGY OF EDUCATION

A *British Journal of Sociology of Education* nagy múltú, 1980 óta megjelenő folyóirat, amely küldetési nyilatkozata szerint a világ minden tájáról igyekszik tudományos írásokat közölni annak érdekében, hogy hozzájárulhasson az oktatásszociológia elméleti kérdéseinek kifejtéséhez és empirikus kutatásainak ismertetéséhez. A lap korábban évente négyszer jelent meg – 2003 óta már ötször.

Bár az interdiszciplinaritás elve nem fogalmazódik meg explicit módon a folyóirat rövid öndefiníciójában, egyre gyakrabban találunk olyan írásokat, amelyek ilyen szemléletű kutatásokról számolnak be. A szociológia és a pedagógia mellett a nyelvészet, az antropológia, az etnográfia és a már önmagában is interdiszciplináris gender- és kultúrakutatás megközelítési módjai és kutatási módszerei hatják át leginkább az írók, illetve kutatók szemléletét újabban. A hagyományos szociológiai gondolkodás hegemóniáját egyre inkább megtöri a posztmodern szemlélet.

A nem elméleti problémákat elemző cikkek általában egy adott országban vizsgálják az oktatás valamely aspektusát. Ezen cikkek több mint fele a Nagy-Britanniában zajló folyamatokra reflektál. Ez a tendencia az utóbbi időkben is érvényes, bár egyre több, a szigetországon kívül élő és dolgozó szerző írása is helyet kap a folyóirat hasábjain. Többnyire angolszász területekről vagy az egykori brit gyarmatok valamelyikéből származnak ezek a tudományos beszámolók, például Ausztráliáról a cikkek negyede szól. Európa Nagy-Britannián kívüli országaival csupán nyolc cikk foglalkozott az általunk részletesen vizsgált 2000-től 2005 elejéig terjedő bő öt évben. A volt szocialista tagállamok közül egyedül Csehországot taglalja külön írás (Simonova, N.: *The Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic After 1989*. 2003/4). Egy cikk pedig a volt szocialista országokban elemzte annak okait, hogy miért van sok tértízes képzés a felsőoktatásban (Tomusk, V.: *Reproduction of the 'State Nobility' in Eastern Europe: Past Patterns and New Practices*. 2000/2). Az ázsiai országok közül Hong Kong, Japán és Izrael szerepelt az

említett időszakban, összesen hat írásban, míg Afrikát csupán három tanulmány képviselte. Az angolszásztól különböző nemzeti identitások és kultúrák megjelenítése a fentiek ellenére mégsem idegen a laptól, hiszen az angol oktatási rendszer és társadalom integrációs kérdései ma már nem tárgyalhatók anélkül, hogy az ország nagy városainak multikulturális jellegét figyelembe ne vennék.

Valószínűleg nem meglepő, hogy gyakran találkoztunk olyan írásokkal, amelyeknek maga az oktatásszociológia volt a tárgya, hisz a 2000-es év szinte mindenkit a megelőző időszak eredményeinek és problémáinak összegzésére sarkallt. Emellett az angol oktatásszociológia belső, öndefiníciós válsága, illetve a kiútkeresés motivációja is tükröződik számos önreflexív írásban. A válság okai sokrétűek. A 2000-es évet megelőző oktatáspolitikai jelentésekben problémaként merült fel az oktatáskutató intézetek (kutatók és teoretikusok) elkülönülése a gyakorlattól. A politikusok nem tartották hatékonynak a területen született kutatási eredmények visszacsatolását a gyakorlatba. Sokkal több tény, határozott kijelentést vártak a kutatóktól, amelyek akár azonnal átválthatók intézkedésekké (Atkinsin, E.: *In Defences of Ideas, or Why „What Works” Is Not Enough*. 2000/3). A kritikák szerint az oktatásszociológia – ami ugyan a társadalmi esélyegyenlőség növelésének (neo)marxista koncepcióját vallotta irányadónak – elvesztette kapcsolatát mind az oktatáspolitikai világgal, mind az oktatás szereplőivel, a tanárokkal és az iskolákkal (Shain, F. – Ozga, J.: *Identity Crisis? Problems in the Sociology of Education*. 2001/1).

Az öndefiníciós kérdések másik nagy vonulata a társadalomfelfogás ideológiai vonatkozása-it érintik. Hullámokban előtér a (neo)marxista konfliktuselméletek és a posztmodern (ultra)relativizmus előnyeinek és kockázatainak, aktualitásának és relevanciájának vizsgálata. A marxista elmélet követői többnyire azt gondolják, hogy a posztmodern ideológia elutasítja egy új társadalmi rend megalkotását, és ezáltal nem járul hozzá a társadalmi igazságosság radikális kiköveteléséhez. Kritizálják, hogy mindent relativizáló és elfogadó szemléletével a posztmodern a status quo fennállását segíti elő, hogy hiányzik belőle a progresszív erő.

Ugyanakkor 2005 felé közeledve a lap hasábjain egyre több olyan írás jelenik meg, amelyik

kétségbe vonja a marxizmus alapvető vizsgálati kategóriáinak relevanciáját a 21. század társadalmára vonatkozóan. Különösen az osztályszemléletet tartják eredménytelennek mint a kutatások kiindulópontját és magyarázó elvét. Az osztályok és társadalmi rétegek mint homogén csoportok helyett egyre inkább az életstílusok alapján szerveződő társadalmi csoportok válnak vizsgálati egységgé a későmodern, individualizálódott társadalmak kutatása során. Ez a szemlélet megmutatkozik a középosztállyal foglalkozó, a multikulturalitást vizsgáló és a foglalkozási csoportokra vonatkozó kutatásokban is. Ezzel egyúttal új elméleti teóriák és teoretikusok is megjelennek a folyóirat horizontján. A hagyományosan kiindulópontot jelentő nagy teoretikusok (Bourdieu, Foucault, Giddens) mellett felbukkan például Ulrich Beck neve is a kutatások háttérében (pl. Skelton, Ch.: *The 'Self-interested' Woman Academic: A Consideration of Beck's Model of the 'Individualised Individual'*. 2005/1).

A lap szerkesztői koncepciójától idegen módon az elmúlt öt év során háromszor is tematikus számok megjelentetésére került sor. Gyűjteményes szám foglalkozik a tanterv szociológiájával (2001/4). Talán a szerkesztők a szociológusok és az oktatáspolitikusok közötti szakadékot igyekeztek áthidalni ezzel a témaválasztással. A másik két tematikus számnak szomorú aktualitása volt: két nagy tudós – Basil Bernstein és Pierre Bourdieu – halála. (Utóbbi különszámot az *Educatio Szemle* rovata 2004 őszén ismertette.) Az ő munkásságukat próbálták a szerzők az oktatásszociológia szemszögéből átgondolni, és örökségüket mind a teória, mind a gyakorlat szempontjából a tudományterület főbb kérdéseire vonatkoztatni. Ez az ismételten tudományon kívüli szempont, ami a területen dolgozókat elméletek ártértékelésére készítette, több későbbi írásban is megmutatja hatását.

Ami a cikkek által tanulmányozott korosztályt illeti, az óvodáskorúakkal a vizsgált időszakban csupán két írás foglalkozott. Egyikük Bernstein kódelméletét használja fel az óvodások és édesanyjuk közti beszélgetések elemzéséhez (Hasan, R.: *Ways of Meaning, Ways of Learning: Code as an Explanatory Concept*. 2002/4).

Az általános iskolás korosztály az írások 15 százalékának képezi a tárgyát. Emma Renold például arra mutat rá, hogy a kamaszkor küszöbén a gyerekek megbélyegzik azokat a fiúkat, akik jól ta-

mulnak („stréber”, „buzi”). Ezért azok a fiúk, akik mégis érdeklődnek a tananyag iránt, vagy elviselik ezt a megbélyegzést, vagy órai rendetlenkedéssel, viccelődéssel mutatják társaik számára, hogy őket valójában nem is érdekli a tanulás (Renold, E.: *Learning the 'Hard' Way: Boys, Hegemonic Masculinity and the Negotiation of Learner Identities in the Primary School*, 2001/3).

A valamilyen korcsoportozáshoz köthető cikkek 30 százaléka foglalkozott a középiskolásokkal, mint például Elina Lahelma tanulmánya (*School Is for Meeting Friends: Secondary School as Lived and Remembered*, 2002/3). A kutató finn középiskolásokat kérdezett az iskoláról kialakított véleményükről. Míg az iskolai évek alatt szinte kizárólag a tanárokkal és a tananyaggal kapcsolatosan nyilatkoztak a tanulók, később ez a szempont egyáltalán nem jelent meg beszámolóikban: kizárólag a társakra és az együtt eltöltött órákra emlékeztek, mintha a tananyag maga semmi nyomot nem hagyott volna bennük.

A felsőoktatás kérdéseit kiemelkedően sok, harmincnál is több cikk boncolgatta (ez az egy korosztályhoz köthető cikkek kb. 45 százaléka). Egy nem tipikusan szociológiai problémát elemeztek azok a kutatók, akik egyetemi hallgatókat arról kérdeztek, hogyan tanulták meg a tudományos esszé írásának módszertanát, és mennyire merik felvállalni ezekben a dolgozatokban önálló véleményüket (Read, B. – Francis, B. – Robson, J.: *'Playing Safe': Undergraduate Essay Writing and the Presentation of the Student 'Voice'*, 2001/3). A felsőoktatáson belül a tanárképzés különböző kérdéseit világitotta meg öt dolgozat. Robinson és Ferfolja cikke például azt mutatja be, milyen nagy ellenállást fejtenek ki a leendő tanárok a homoszexualitás kérdéskörével szemben a főiskolai órákon (Robinson, K. H. – Ferfolja, T.: *'What Are We Doing this For?' Dealing with Lesbian and Gay Issues in Teacher Education*, 2001/1).

A cikkek módszertana nagyon sokszínű. Körülbelül egyenlő számban találunk kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmazó kutatásokat. A legtöbb kvalitatív vizsgálatban mélyinterjúkat használtak adatgyűjtésre, de természetesen a témától függően előfordult kérdőíves megkérdezés, csoportos interjú és longitudinális esettanulmány, sőt néhány etnográfiai módszerrel végzett kutatás is. A kutatók vagy maguk tanítottak az iskolában, vagy legalább egy éven keresztül kutatóként rendszeres megfigyeléseket

végeztek, interjúkat, felméréseket készítettek. Az egyik ilyen tanulmány (Barber, T.: *'A Special Duty of Care': Exploring the Narration and Experience of Teacher Caring*, 2002/3) megállapítja, hogy a tanárok olyan intézményekben, ahol szociálisan hátrányos helyzetű diákok tanulnak, igen gyakran nem csupán az oktatással foglalkoznak, hanem rendszeresen beszélgetnek a gyerekekkel, a hangsúly inkább a nevelésen, mint az oktatáson van. A kutatók nemi különbségre is bukkantak: a férfi tanárok ezeket a beszélgetéseket csupán élvezték, a tanárnők viszont azt hangsúlyozták, hogy legalább ezen a téren tudnak segíteni a gyerekeknek.

Az egyik többször feldolgozott téma a számítógépek elterjedése és használata a háztartásokban, valamint az oktatásban. Az ezzel a témával foglalkozó cikkek jórésztének végkövetkeztetése meglepően egybecseng. Úgy találták, hogy a számítógépek elterjedésének elsősorban gazdasági oka van. A reklámok, az oktatáspolitikai, a média egésze nyíltan ugyan azt az üzenetet közvetíti az embereknek, hogy aki nem vásárol számítógépet, az lemarad, nem tud lépést tartani a tudásalapú társadalom fejlődésével, a burkolt cél azonban más, mégpedig az, hogy a számítástechnikai és szórakoztató-elektronikai ipar számára a termékeiket használni képes fogyasztókat neveljenek.

Az a tény, hogy igen sok a számítógép az iskolákban és az otthonokban, nem hozza meg a sokhelyütt hangoztatott eredményt. A fent említett tanulmányokból kiderül, hogy a számítógépek tulajdonosai nem képesek kihasználni az eszköz nyújtotta lehetőségeket. A kutatások az mutatják, hogy a sokat emlegetett *keyboard generation* leginkább harcijáték-programokat futtat a számítógépen. Bár kétségtelen, hogy néhány *készség* ezzel is fejleszthető, meglepően kevesen használnak oktatóprogramokat, készítenek honlapokat, tehát általánosságban: nem alkotó módon használják a számítógépet. A szülők, nagyszülők generációja, ha a munkahelyén nem kényszerül a számítógép használatára, a legtöbb esetben bekapcsolni sem tudja a gyermek vagy unoka számára vásárolt készüléket. Más szóval a számítógépek piacának bővülése, a háztartásokban és oktatási intézményekben levő géppark növekedése még nem garancia arra, hogy az emberek valóban kreatív módon használják ezeket az eszközöket.

Ugyancsak a számítógépekhez kapcsolódik az az írás, amely egy Magyarországon is ismert szá-

mítógépes program, a LOGO sorsát mutatja be (Agalianos, A. – Noss, R. – Whitty, G.: *Logo in Mainstream Schools: the Struggle over the Soul of an Educational Innovation*. 2001/4). A szerzők kimutatják, hogy miután az önálló, kreatív tanulást lehetővé tevő – és ezáltal nagy reményekre jogosító – számítógépes programot a tanterv kötelező részévé tették az angolszász országokban, a program kínálta hatalmas lehetőségek teljesen leszűkültek, ennek megismerése csak egyike lett a néhány óra alatt elsajátítandó, unalmas, kötelező ismereteknek.

Különösen a korábbi években íródott cikkek szerzőire jellemző a fenti megközelítés, ami a technológia fejlődésének társadalmi és kulturális következményeit a társadalmi konfliktuselméletek (kritikai baloldal) ideológiája és/vagy a morális pánik (konzervatív félelem) oldaláról közelíti meg. Újabbban azonban találhatunk néhány írást, amely a technikában rejlő lehetőségek társadalmi, kulturális vetületét optimistábban közelíti meg. Victoria Carrington tanulmánya pl. a szövegértés-szövegalkotás (literacy) készségeinek átalakulása szempontjából egészen más nézőpontba helyezi az infokommunikációs technológia hatását a gyerekek életére, mint azok az írások, amelyek ezt a kérdést a globális kapitalizmus vagy a generációs konfliktusok szemszögéből vizsgálják. Számára nem az a fontos, hogyan illeszthető bele egy új elem (újmédia) a régi (társadalmi, oktatási) rendszerbe, hanem az, milyen paradigma-váltást idéz elő a digitális technológia világméretű elterjedése az egyéni képességek és készségek fejlődésére a fiatalok iskolai és az iskolán kívüli világában egyaránt (Carrington, V.: *Texts and Literacies of the Shi Jinrui*. 2004/2).

Az a téma, mely egyértelműen egyre fontosabbá vált a vizsgált időszakban, az az egyenlőség kérdése. Hazai tanulságokkal is szolgálhat Brown és Kelly írása, amely szerzők két kanadai középiskolában vizsgálták a fekete diákok helyzetét (Brown, D. – Kelly, J.: *Curriculum and the Classroom: Private and Public Spaces*. 2001/4). Ebben a városban nem vezetnek nyilvántartást a tanulók etnikai hovatartozásáról. Ezt a fekete kisebbséghez tartozó tanulók azért sérelmezték, mert így az ő igényeiket nem tudták figyelembe venni a tantervek összeállításánál, úgyhogy saját történelmük teljesen kimaradt a tananyagból. Tehát a különbségek teljes elhallgatása nem vezet egyenlőséghez.

A politikai korrektség tárgykörébe sorolható az az írás, amely azt javasolja, hogy – mivel a kisebbséghez tartozás általában kényes téma – az adatok felvételét lehetőleg nyitott kérdések formájában kell megoldani, hiszen sértő lehet valaki számára, ha fekete amerikaiak nevezik – lehet, hogy önmagát afrikai amerikaiak kategorizálja szívebben (Bonnett, A. – Carrington, B.: *Fitting into Categories or Falling Between Them? Rethinking Ethnic Classification*. 2000/4).

Az oktatásszociológia szakértői is egyre gyakrabban érdeklődnek az iránt, hogyan jön létre (konstruálódik) a későmodern kor polgárainak identitása. A társadalmi és kulturális identitás konstruálódásának módjait egyaránt vizsgálják például a társadalmi rétegekkel, illetve az etnikai hovatartozással, a társadalmi nemi szerepekkel és az iskolai szerepekkel (tanárok, diákok) vagy ezek keverékeivel foglalkozó kutatások. Ezek a tanulmányok elismerik a szimbolikus kultúra jelentőségét az egyéni identitások fejlődésében, és rámutatnak korunk identitástípusainak sokrétűségére és fragmentáltságára. Azzal, hogy az egyént egyszerre vizsgálják az adott szocio-kulturális közeg komplex szerepeinek tükrében, árnyaltabban képesek igényeiket és problémáikat is megfogalmazni, például az oktatás rendszerében.

Egy itthon is kurrens téma – legalábbis az iskolákban – a szexuális nevelés és felvilágosítás kérdése. Egy a skóciai helyzetet elemező cikk írói úgy találták, hogy igen nagy szórás mutatkozik abban, hogy a középiskolákban milyen mélységben foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel. A cikk végső megállapítása az, hogy csak akkor lesz színvonalas az oktatás, ha olyan személy kezébe kerül a szexuális nevelés, aki erről a témáról szabadon tud beszélni, és fontosnak tartja (Buston, K. – Wight, D. – Scott, S.: *Difficulty and Diversity: The Context and Practice of Sex Education*. 2001/3).

A szexuális zaklatás témája először 2004-ben bukkan fel a folyóiratban, két cikk foglalkozik vele. Mindkettő a zaklatási esetekkel kapcsolatos hivatalos eljárás szabályozásának hatását vizsgálja a bevezetés után néhány évtizeddel. Az egyik kutatás az Egyesült Királyság egyetemein törvény által szentesített zaklatási ügyintézés hatékonyságát próbálta felderíteni. A szerző következtetése szerint a büntető jellegű, a megtörtént ügyek rögzítését és elítélését irányzó törvény nem hozott kézzelfogható eredményeket, helyette a megelőzésre kellene helyezni a hangsúlyt (Thomas,

A. M.: *Politics, Policies and Practice: Assessing the Impact of Sexual Harassment Policies in UK Universities*. 2004/2). A másik kutatás a zaklatási ügyeknek kifejezetten lelki romboló hatását véli felfedezni. A társadalmi önellenzés a pedagógusok és a diákok bensőséges viszonyának kikezdőjévé válhat az zaklatásellenes törvény kényszeres betartása következtében (Jones, A.: *Social Anxiety, Sex, Surveillance, and the 'Safe' Teacher*. 2004/1).

Míg a cikkek nagy része olyan jelenségeket vizsgál, melyek univerzális problémát jelentenek, előfordulnak egyedi, kisebb közösségekre jellemző kérdések is. Speciálisan a japán oktatási rendszer és társadalom egyik legnagyobb problémájával, az iskolából való kimaradással foglalkozik Yoneyama cikke (*Student Discourse on Tōkōkyōbi [School Phobia/Refusal] in Japan: Burnout or Empowerment?*, 2000/1). Az iskolát önkényesen bojkottáló és testi tüneteket is produkáló tanulók száma az utóbbi években meredeken emelkedik Japánban. Számuk majdnem eléri az iskolaköteles diákok létszámának 2 százalékát, tehát körülbelül 700 ezer tanulót érint. A szerző – miután részletesen elemzi az országban élő nézeteket – a jelenség elsődleges okának az oktatási rendszer személyiséget elsorvasztó hatását látja, mely ellen a tanulók fellázadnak.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a *British Journal of Sociology of Education* a kortárs társadalomtudomány egyre differenciáltabb szémszögéből, széles spektrumban tekinti át az oktatás (első sorban angolszász) világának jelenkori kérdéseit. Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődést kiváltó témák az identitás konstruálódása és a társadalmi egyenlőség kérdésköre. A folyóirat tanulmányainak elméleti hátterét a neomarxista konfliktuselméletek és növekvő mértékben a posztmodern irányzatok adják. Bár a lap sokszínű témaválasztása miatt Magyarországon is nagyfokú érdeklődésre tarthatna számot, jelenleg csupán a Felsőoktatási Kutatóintézet könyvtárában lelhető fel – a 2004 után megjelent számok pedig már ott sem.

Bényei Judit & Wenszky Nóra

EURÓPA OKTATÁSA – NEMCSAK AMERIKAIÁKNAK

A negyedévente megjelenő *European Education* hosszú múltra tekint vissza, hiszen a 2005-ben már a 37. évfolyam jelent meg. Az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő folyóirat – ahogy azt a neve is sejtetni engedi – Európa oktatásáról kíván képet adni az olvasóknak. Az olvasókon persze nemcsak az amerikai olvasókat kell érteni, hiszen a folyóirat átfogó témaválasztása miatt nem csupán az Európa oktatásáról nyilvánvalóan kevesebb információval rendelkező tengerentúliaknak, hanem a kontinens oktatása iránt érdeklődő szakembereknek is bőven nyújt új információkat. A cikkek egy jelentős része eredeti, máshol még nem publikált írásmű, más részük pedig olyan publikáció, amely ugyan már elhangzott vagy megjelent valamely más fórumon, nyelvi vagy más akadályok miatt azonban nem kaphatott szélesebb nyilvánosságot. Ezek közé tartoznak azok a konferenciaanyagok, szimpóziumokon vagy más rendezvényeken tartott előadások, amelyek egy-egy téma kapcsán részben a kutatói álláspontot, részben egyes országok „hivatalos” (pl. minisztériumi) álláspontját is tükrözik. Jó példa erre a németországi PISA-eredményekkel foglalkozó szám, amelyik a „Die Zeit”-ben megjelent összeállítás alapján mind a kutatói, mind pedig a politikusi, szakminisztériumi álláspontot érzékelteti. A folyóirat egyes számai eredeti dokumentumokat is közreadnak, így például a Bolognai folyamat alapdokumentumait – pl. a *Uniting Europe* (2003 nyár) és a *Developing of a European Area of Knowledge* (2004 ősz) lapszámok –, vagy az európai szakképzés megújítását szolgáló 2004-ben elfogadott Maastricht Communiqué-t (2005 nyár).

A folyóirat másik erőssége, hogy az egyes számok tematizáltak, ami lehetővé teszi, hogy egy-egy kérdéskör alaposabban és több ország tapasztalatait figyelembe véve is tárgyalásra kerüljön. A 2000–2005 között felbukkanó témákat végignézve persze akad az olvasónak hiányérzete, ez azonban természetes, ha figyelembe vesszük, hogy Európa oktatása mind horizontálisan, mind vertikálisan mennyire kiterjedt, s hogy éppen az utóbbi évtizedben milyen jelentős, az oktatás minden szegmensére kiterjedő változásoknak lehettünk tanúi. Nem véletlen, hogy a legutóbbi 5 év folyóiratszámai közül évente legalább egy